

De betrouwbaarheid van vragen over kiesgedrag*

door J. J. A. Thomassen

In deze onderzoeksnotitie zullen wij ons bezighouden met de vraag hoe betrouwbaar zogenaamde 'recalldata' zijn. Hieronder verstaan we vragen over kiesgedrag in surveyonderzoek, die niet gaan over de meest recente verkiezingen, maar over de op een na laatste verkiezingen, of over verkiezingen, die nog verder in het verleden hebben plaatsgevonden. Van dit soort gegevens wordt dikwijls gebruik gemaakt om de verandering van kiesgedrag te bestuderen. Alhoewel er waarschijnlijk geen verschil van mening over bestaat, dat men voor dit doel beter gebruik kan maken van paneldata,¹ neemt men toch regelmatig zijn toevlucht tot recalldata. De redenen zijn begrijpelijk: het is minder kostbaar en het onderzoeksmateriaal is sneller beschikbaar.

Het is echter de vraag in hoeverre het verantwoord is van dit soort gegevens gebruik te maken.

Het Sociologisch Instituut van de Katholieke Hogeschool heeft een panelonderzoek gedaan, onder andere gericht op de bestudering van kiesgedrag. De verschillende interviews werden afgenomen respectievelijk na de provinciale statenverkiezingen van 1970, na de tweede kamerverkiezingen van 1971 en na de tweede kamerverkiezingen van 1972. In 1970 werd een a-selekte steekproef getrokken uit de kiesgerechtigde bevolking ($N=2500$). In 1970 werd met 1838 personen een vraagesprek gevoerd. Vanwege panelmortaliteit is deze groep in 1971 teruggelopen tot 1270, in 1972 tot 972. Volledige paneldata zijn beschikbaar van 843 mensen. Onze analyse beperkt zich tot de laatste groep. In 1971 werden vragen gesteld over het kiesgedrag van 1971, in 1972 over het kiesgedrag van 1972. Bovendien werd in 1972 nogmaals gevraagd, of men in 1971 had gestemd, en zo ja op welke partij.

Dit stelt ons in staat na te gaan hoe betrouwbaar het kiesgedrag van 1971 is gemeten. We zullen achtereenvolgens aandacht besteden aan de betrouwbaarheid van de vraag naar partijkeuze en de betrouwbaarheid van de vraag of men al of niet heeft gestemd. De consistentie van partijkeuze is weergegeven in tabel 1.

In deze tabel ligt 85% van alle waarnemingen op de diagonaal, dat wil zeggen 85% van alle onderzoekspersonen geeft een consistent antwoord op de vraag naar de partijkeuze. Overigens is deze 85% een twijfelachtige maat om de betrouwbaarheid weer te geven, gezien de scheefheid van de beide randverdelingen.

Een betere maat is Scott's agreement koëfficiënt die corrigeert voor de ver-

* De auteur is erkentelijk voor suggesties en opmerkingen van verschillende kollega's van de vakgroep Statistiek en Methoden en Technieken van Sociologisch onderzoek.

Tabel 1:

De consistentie van de vraag naar de partijkeuze in 1971

RECALL (vraag gesteld in 1972)

	KVP	PvdA	VVD	ARP	CHU	D'66	CPN	PSP	PPR	SGP	GPV	DS'70	overige	niet/blanco ongeldig	totaal	
panel (vraag gesteld in 1971)	KVP	137	5	5	—	—	2	1	—	1	—	2	2	3	155*	158*
	PvdA	4	135	2	2	—	6	—	—	1	1	—	—	9	153	162
	VVD	1	—	74	—	1	1	—	1	—	—	2	—	2	79	81
	ARP	—	1	2	54	—	—	—	—	—	1	1	—	3	59	62
	CHU	—	—	—	5	29	1	1	—	—	—	2	—	4	38	42
	D'66	2	2	2	1	—	31	—	—	—	—	3	1	5	42	47
	CPN	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	10	10
	PSP	—	2	—	—	—	—	3	2	—	—	—	—	—	7	7
	PPR	—	1	—	—	—	—	—	17	—	—	—	—	1	18	19
	SGP	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	3	3
	GPV	—	—	—	1	—	—	—	—	—	6	—	—	—	7	7
	DS'70	3	6	2	—	—	3	1	—	1	—	14	—	3	30	33
	overige	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	6	8
	niet blanco ongeldig	10	20	7	1	1	4	1	—	1	1	1	2	2	80	131
	totaal*	147	152	90	63	30	44	13	4	22	3	8	25	6	607	
	totaal**	157	172	97	64	31	48	14	4	23	4	9	27	8	112	770

* Totaal exclusief niet-stemmers

** Totaal inclusief niet-stemmers

wachting van een bepaalde consistentie bij statistische onafhankelijkheid². Deze koëfficiënt is .82.

Hoe zijn nu de inkonsistenties te verklaren? Mogelijk treden bij beide metingen in gelijke mate een aantal niet nader te verklaren errorfactoren op. Dit lijkt ons echter niet erg waarschijnlijk. Er is reden om te veronderstellen, dat de meting in 1972 minder betrouwbaar is dan die in 1971. Op de eerste plaats werden de vraaggesprekken van 1972 afgenomen ruim anderhalf jaar na de verkiezingen van 1971. Daardoor wordt een groter beroep gedaan op het herinneringsvermogen van de respondenten. Bovendien hadden er in de tussenliggende periode nieuwe kamerverkiezingen plaatsgevonden, hetgeen kan leiden tot een beïnvloeding van de beantwoording van de vraag over de verkiezingen van 1971.

Zijn er systematische afwijkingen te vinden, die kunnen wijzen op een grotere onbetrouwbaarheid van de recalldata? Een eerste aanwijzing hiervoor is te

vinden, wanneer we de randverdelingen van tabel 1 met elkaar vergelijken. We beperken ons daarbij tot de grotere partijen. De randtotalen van VVD, ARP en PPR zijn in 1972 groter dan in 1971. De randtotalen van KVP, CHU en DS'70 zijn in 1972 lager. De partijen, die een stijging van de randtotalen te zien geven, zijn partijen, die bij de verkiezingen van 1972 winst hebben geboekt. De partijen met een dalend randtotaal hebben in 1972 verloren. De PvdA en D'66 vormen echter een uitzondering op deze regel. Van deze partijen zijn de twee randtotalen vrijwel aan elkaar gelijk.

Dit gegeven doet vermoeden, dat de inkonsistenties grotendeels worden veroorzaakt, doordat een aantal mensen in 1972 in antwoord op de vraag op welke partij ze in 1971 hebben gestemd ten onrechte de partij noemen waarop ze in 1972 hebben gestemd. Dit vermoeden wordt ondersteund door tabel 2.

Tabel 2:
Partijkeuze 1971 inkonsistent

		partijkeuze 1971-1972 volgens panel		
		stabiel	niet stabiel	totaal
partijkeuze 1971- 1972 volgens recalldata	stabiel	n.v.t.	52%	52%
	niet-stabiel	27%	21%	48%
	totaal	27%	73%	100% (N=86)

Deze tabel is beperkt tot de mensen, die een inkonsistent antwoord geven ten aanzien van hun partijkeuze in 1971. Op basis van de paneldata en op basis van de recalldata is vervolgens een variabele gekonstrueerd, die weergeeft of de partijkeuze van 1972 al dan niet overeenkomt met die van 1971. 52% van alle inkonsistente antwoorden betreft gevallen waarbij volgens de paneldata de partijkeuze van 1972 afwijkt van die van 1971, maar volgens de recalldata overeenkomt met die van 1971. Dit is ongeveer het dubbele van de omgekeerde situatie (stabiel volgens panel, niet-stabiel volgens recall). Hieruit konkluderen we, dat een onevenredig groot aantal van de inkonsistente antwoorden wordt veroorzaakt, doordat bij de recalldata het antwoord op de vraag naar de partijkeuze van 1971 wordt aangepast aan de partijkeuze van 1972.

In hoeverre heeft het gebruik van recalldata in plaats van paneldata konsekventies voor de verdere analyse van kiesgedrag? Om deze vraag te kunnen beantwoorden hebben we de turn-overtabel 1971-1972, gebaseerd op de paneldata, vergeleken met de turn-overtabel gebaseerd op de recalldata. (zie tabel 3 en 4).

Tabel 3:

Turnover 1971-1972 op basis van paneldata;

Stemgedrag 1971*;

Paneldata (gemeten in 1971)

	KVP	PvdA	VVD	ARP	CHU	D'66	CPN	PSP	PPR	SGP	GPV	DS'70	overige	niet gestemd	totaal
KVP	76.3	1.3	2.5	—	—	6.5	—	—	10.5	—	—	9.4	—	12	20.5
PvdA	8.6	85.5	1.3	1.6	7.1	17.4	20.0	28.6	10.5	—	—	25.0	—	28	28.2
VVD	7.9	1.3	83.5	8.1	7.1	17.4	—	—	—	—	—	9.4	42.9	20	16.3
ARP	1.3	0.6	2.5	85.5	16.7	2.2	—	—	5.3	—	—	—	—	2	10.7
CHU	0.7	0.6	2.5	1.6	61.9	—	—	—	—	—	14.3	—	—	1	5.1
D'66	—	2.5	—	—	—	37.0	—	—	—	—	—	—	—	4	3.4
CPN	0.7	1.9	—	—	2.4	—	80.0	14.3	—	—	—	3.1	—	3	2.4
PSP	—	—	—	—	—	4.3	—	57.1	—	—	—	3.1	—	3	1.1
PPR	1.3	4.4	—	1.6	2.4	4.3	—	—	68.4	—	—	9.4	—	4	4.6
SGP	—	—	—	—	—	—	—	—	—	66.7	—	—	—	1	0.3
GPV	—	—	—	—	2.4	—	—	—	—	33.3	85.7	—	—	1	1.3
DS'70	1.3	1.9	7.6	1.6	—	6.5	—	—	—	—	—	40.6	—	8	4.5
RKPN	1.3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0.3
overige	0.7	—	—	—	—	4.3	—	—	5.3	—	—	—	57.1	4	1.3
niet gestemd	11	6	3	1	1	3	0	1	1	0	0	2	1	46	
totaal*	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	(152)	(159)	(79)	(62)	(42)	(46)	(10)	(7)	(19)	(3)	(7)	(32)	(7)	(625)	

STEMGEDRAG 1972

* In deze tabel zijn de niet-stemmers ter informatie in absolute cijfers opgenomen. De totalen hebben betrekking op het totale aantal stemmers. Op deze totalen zijn ook de percentages gebaseerd.

Tabel 4:
Turnover 1971-1972 op basis van recalldata;
Stemgedrag 1971*;
Recalldata (gemeten in 1972)

	KVP	PvdA	VVD	ARP	CHU	D 66	CPN	PSP	PPR	SGP	GPV	DS 70	overige	niet gestemd	totaal
KVP	82.6	—	3.1	1.5	—	2.2	—	—	9.5	—	—	4.0	14.3	5	21.2
PvdA	7.1	86.9	2.0	1.5	3.3	17.8	13.3	25.0	9.5	33.3	—	12.0	—	24	27.6
VVD	5.2	1.2	85.7	4.6	6.7	15.6	6.7	—	—	—	—	8.0	14.3	12	17.0
ARP	1.3	0.6	2.0	81.5	10.0	—	—	—	4.8	—	10.0	4.0	—	3	9.9
CHU	0.6	0.6	1.0	3.1	73.3	—	—	—	—	—	10.0	4.0	—	3	4.5
D 66	—	1.8	—	1.5	—	35.6	—	—	—	—	—	—	—	4	3.1
CPN	—	2.4	—	—	—	2.2	80.0	25.0	—	—	—	—	—	2	2.8
PSP	—	0.6	—	1.5	—	4.4	—	50.0	—	—	—	4.0	—	2	1.1
PPR	0.6	3.6	—	1.5	3.3	6.7	—	—	71.4	—	—	8.0	—	5	4.5
SGP	—	—	—	—	—	—	—	—	—	66.7	—	—	—	1	0.3
GPV	—	—	—	1.5	3.3	—	—	—	—	—	80.0	—	—	0	1.5
DS 70	0.6	2.4	5.1	1.5	—	11.1	—	—	—	—	—	56.0	—	6	4.6
RKPN	1.3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0	0.3
overige	0.6	—	1.0	—	—	4.4	—	—	4.8	—	—	—	71.4	3	1.5
niet gestemd	8	8	2	0	1	3	0	0	3	1	0	2	1	44	
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	(155)	(168)	(98)	(65)	(30)	(45)	(15)	(4)	(21)	(3)	(10)	(25)	(7)	(N=646)	

STEMGEDRAG 1972

* In deze tabel zijn de niet-stemmers ter informatie in absolute cijfers opgenomen. De totalen hebben betrekking op het totale aantal stemmers. Op deze totalen zijn ook de percentages gebaseerd.

Omwille van de overzichtelijkheid hebben we in tabel 5 de percentages stabiele kiezers voor de grotere partijen weergegeven.

Tabel 5:
Stabiliteit van partijkeuze 1971-1972

	KVP	PvdA	VVD	ARP	CHU	D'66	PPR	DS'70
1972 recall	82.6% ³	86.9%	85.7%	81.5%	73.3%	35.6%	71.4%	56.0%
1971 panel	76.3%	85.5%	83.5%	85.5%	61.9%	37.0%	68.4%	40.6%

Behalve voor de ARP en D'66 leveren de recalldata een overschatting op van de stabiliteit van de aanhang van de diverse partijen. (Wanneer we er althans van uitgaan, dat de informatie van de paneldata korrekt is). Het gebruik van recalldata zou met name konsekventies kunnen hebben voor analyses, waarin verandering in partijkeuze centraal staat, zoals in de studies over de 'floating voter'.

Converse zegt hierover: '... if we try to establish the fact of a vote shift from the individual's recall of his next prior vote, we are at the mercy of the accuracy of his report. The same theory which predicts that the less involved are more susceptible to partychange suggest that the less involved will also give less accurate accounts of past political behavior. For simple psychological reasons, we should expect them to distort past behavior in the direction of current preference. Such distortions build in a false impression of stability; and if they are more frequent among the less involved, then they act to weaken empirical results in the most direct way'⁴.

Als indicator voor political involvement zullen we politieke interesse gebruiken. Wanneer de theorie van Converse juist is, zullen de minst geïnteresseerden minder consistente antwoorden geven dan de meer geïnteresseerden. Wanneer bovendien de minst geïnteresseerden in werkelijkheid meer van partij veranderen dan de meer geïnteresseerden, zal deze relatie bij de paneldata sterker tot uiting komen dan bij de recalldata.

In tabel 6 is de relatie weergegeven tussen politieke interesse⁵ en de consistentie, waarmee de twee vragen ten aanzien van de partijkeuze in 1971 worden beantwoord.

Er blijkt geen relatie te bestaan tussen politieke interesse en de consistentie van de antwoorden. Het is dan ook niet te verwachten, dat het gebruik van recalldata zal leiden tot een grote vertekening van de relatie tussen politieke interesse en stabiliteit van partijkeuze.

Tabel 6:
Politieke interesse en de consistentie van partijkeuze 1971

	meestal wel	tamelijk vaak	af en toe	praktisch niet	totaal
konsistent	86.3%	83.6%	85.6%	83.0%	84.7%
niet-konsistent	13.7%	16.4%	14.4%	17.0%	15.3%
totaal	100% (117)	100% (122)	100% (229)	100% (135)	100% (603)

Deze relatie is weergegeven in tabel 7; in 7a op basis van de paneldata, in 7b op basis van de recalldata. In alle categorieën op een na geven de recalldata een overschatting van de stabiliteit van partijkeuze.

Deze overschatting is het grootst bij de categorie met de minste interesse. Beide tabellen leiden tot een bevestiging van wat eerder werd gevonden in Kiezer en verkiezing⁶: er is vrijwel geen verband tussen politieke interesse en de stabiliteit van partijkeuze.

Het gebruik van de recalldata leidt hier dus niet tot andere konklusies dan het gebruik van de paneldata. Een analoge analyse met politieke kennis en opleiding geeft gelijksoortige resultaten.

Tabel 7a:
Politieke interesse en stabiliteit van partijkeuze volgens paneldata

	politieke interesse				
	meestal wel	tamelijk vaak	af en toe	praktisch niet	totaal
stabiel partijkeuze	81.2%	69.2%	76.2%	70.1%	74.4%
niet-stabiel	18.8%	30.8%	23.7%	29.9%	25.6%
totaal	100% (117)	100% (120)	100% (240)	100% (144)	100% (621)

Tabel 7b:
Politieke interesse en stabiliteit van partijkeuze volgens recalldata

	politieke interesse				
	meestal wel	tamelijk vaak	af en toe	praktisch niet	totaal
stabiel partijkeuze	82.1%	78.7%	76.1%	80.0%	79.0%
niet-stabiel	17.9%	21.1%	23.9%	20.0%	21.0%
totaal	100% (123)	100% (122)	100% (238)	100% (155)	100% (638)

Stemmen — niet-stemmen

Hoe betrouwbaar is de vraag of men al dan niet heeft gestemd. In tabel 8 is de relatie weergegeven tussen paneldata en recalldata. De proporties zijn gebaseerd op het totaal.

Tabel 8:
Konsistentie stemmen/niet-stemmen

		gestemd	panel niet gestemd	totaal
recall	gestemd	.796	.067	.862
	niet gestemd	.042	.096	.138
	totaal	.838	.162	1.000(N=827)

Op het eerste gezicht lijkt de betrouwbaarheid vrij hoog. Niet meer dan 10.9% van de mensen geeft een inkonsistent antwoord. Scott's agreement koëfficiënt is echter niet hoger dan .58. Dit is beduidend lager dan de eerder gevonden betrouwbaarheid van de vraag naar de partijkeuze (.82). Bij de bespreking van de betrouwbaarheid van de vraag naar de partijkeuze van 1971 hebben we gekonstateerd, dat de beantwoording van deze vraag in 1972 wordt beïnvloed door de partijkeuze van 1972. In hoeverre wordt ook de beantwoording van de vraag of men in 1971 al dan niet heeft gestemd, beïnvloed door het gedrag in 1972?

In tabel 9 wordt de relatie tussen de paneldata en de recalldata afzonderlijk weergegeven voor degenen, die in 1972 hebben gestemd (tabel 9a) en degenen, die in 1972 niet hebben gestemd (tabel 9b).

Tabel 9a:
Konsistentie stemmen/niet-stemmen bij de stemmers van 1972

		gestemd	panel niet-gestemd	totaal
recall	gestemd	.846	.061	.907
	niet-gestemd	.035	.059	.093
	totaal	.880	.120	1.000(N=751)

Voor de analyse van deze tabellen zullen we gebruik maken van enkele test-retest betrouwbaarheidsmodellen, waarop onlangs de aandacht werd gevestigd door Hagenaars en Bijnen⁷ en die gebaseerd zijn op het eerdere werk van Wiggins. We zullen eerst enige begrippen en notaties definiëren, die we bij de uitwerking van deze modellen zullen gebruiken.

Tabel 9b:

Konsistentie stemmen/niet-stemmen bij de niet-stemmers van 1972

- p_1 = de proportie stemmers in de paneldata
 $p_{.1}$ = de proportie stemmers in de recalldata
 p_{11} = de proportie die heeft gestemd volgens paneldata én recalldata

		gestemd	panel niet-gestemd	totaal
recall	gestemd	.303	.118	.421
	niet-gestemd	.118	.461	.579
	totaal	.421	.579	1.000(N=76)

Latente klasse: De klasse waartoe men in werkelijkheid behoort. In onze situatie hebben we te maken met twee latente klassen, stemmers en niet-stemmers. Iemand behoort tot de latente klasse stemmers (v_1), wanneer hij in werkelijkheid in 1971 heeft gestemd.

Latente waarschijnlijkheid: De kans, dat iemand een bepaald antwoord geeft, gegeven de latente klasse waartoe hij behoort.

In tegenstelling tot de eerder gebruikte betrouwbaarheidsmaat, wordt in deze modellen de mate van betrouwbaarheid gedefinieerd als de kans dat het antwoord van de respondent overeenkomt met zijn werkelijke houding of gedrag.

Het meest eenvoudige van deze modellen is het zogenaamde betrouwbaarheidsmodel. Dit model is gebaseerd op de volgende assumpties:

- 1 — Er is geen verandering van latente klassen. Men heeft gestemd of niet gestemd. Verschillen tussen paneldata en recalldata kunnen alleen maar worden veroorzaakt door onbetrouwbaarheid.
- 2 — Binnen een klasse is de kans op een juist antwoord voor alle respondenten gelijk.
- 3 — Binnen een klasse zijn de antwoorden van paneldata en recalldata onafhankelijk van elkaar.
- 4 — De latente waarschijnlijkheden zijn bij paneldata en recalldata aan elkaar gelijk.
- 5 — Om dit model op te kunnen lossen moet bovendien de assumptie worden gemaakt, dat de kans op een juist antwoord voor beide latente klassen gelijk is.

Voorzover aantoonbaar is dit model van toepassing op de niet-stemmers van 1972. In tabel 9b zijn de randtotalen van paneldata en recalldata aan elkaar gelijk. Dit is een voorwaarde waaraan op grond van de assumptie 1, 4, en 5 voldaan moet zijn, wil het model van toepassing zijn. Schematisch kan het model nu als volgt worden weergegeven.

latente klasse	proportie in Latente klasse	kans dat respondent antwoordt:	
		gestemd	niet gestemd
k_1 (gestemd)	v_1	a	1-a
k_2 (niet gestemd)	$v_2 (=1-v_1)$	1-a	a

Het model heeft twee onbekenden: v_1 en a. Tabel 9b heeft twee bekenden: $p_{1.}$ ($=p_{.1}$) = .421 en p_{11} = .303.

Via de volgende vergelijkingen wordt een oplossing verkregen voor v_1 en a.

$$p_{1.} = av_1 + (1-a)(1-v_1) = .421$$

$$p_{11} = a^2v_1 + (1-a)^2(1-v_1) = .303$$

Voor de onbekenden worden dan de volgende waarden gevonden:

$$a = .863$$

$$v_1 = .392$$

$$v_2 = .608$$

De kans op een juist antwoord – vooropgesteld dat het model juist is – is dus .863.

Dit betrouwbaarheidsmodel lijkt minder van toepassing op de stemmers van 1972. De assumptie van gelijke latente waarschijnlijkheden voor paneldata en recalldata is hier moeilijk houdbaar gezien de verschillende randtotalen in tabel 9a⁸. Wanneer de recalldata inderdaad worden beïnvloed door het kiesgedrag van 1972, wordt het verschil in randtotalen waarschijnlijk veroorzaakt door een lagere kans op een juist antwoord van de niet-stemmers bij de recalldata. De in het vorige model gemaakte assumptie, dat de kans op een juist antwoord voor stemmers en niet-stemmers hetzelfde is, vervalt dus bij de recalldata. Schematisch weergegeven komen we dan tot het volgende model.

latente klasse	proportie in latente klasse	kans dat respondent antwoordt:			
		bij paneldata		bij recalldata	
		gestemd	niet-gestemd	gestemd	niet-gestemd
k_1 (gestemd)	v_1	a	1-a	a	1-a
k_2 (niet gestemd)	$v_2 (=1-v_1)$	1-a	a	1-b	b

Dit model heeft drie onbekenden, v_1 , a en b. Tabel 7a heeft drie bekenden, $p_{1.}$, $p_{.1}$ en p_{11} . Een oplossing wordt gevonden door het volgende stelsel van vergelijkingen.

$$\begin{aligned}
 p_{1.} &= av_1 + (1-a)(1-b)(1-v_1) = .880 \\
 p_{.1} &= av_1 + (1-b)(1-v_1) = .907 \\
 p_{11} &= a^2v_1 + (1-a)(1-v_1) = .846
 \end{aligned}$$

De oplossing is dan als volgt:

$$\begin{aligned}
 a &= .964 \\
 b &= .665 \\
 v_1 &= .910 \\
 v_2 &= .090
 \end{aligned}$$

Bij de recalldata is er dus een zeer groot verschil tussen stemmers en niet-stemmers. De stemmers hebben een kans van .964 op een juist antwoord. Bij de niet-stemmers is deze kans slechts .665.

Toch is de totale oplossing van de analyse van de betrouwbaarheid van de vraag of men al dan niet heeft gestemd, niet erg bevredigend. We hebben een afzonderlijke analyse gedaan voor de stemmers en de niet-stemmers van 1972, omdat we verwachtten, dat het stemgedrag van 1972 van invloed zou zijn op de recalldata. Volgens de oplossing, die we hebben gevonden, is dit ook inderdaad het geval. We hebben echter geen verklaring voor het feit, dat er bij de paneldata een niet te verwaarlozen verschil bestaat tussen de twee subgroepen. Bij de niet-stemmers van 1972 hebben de stemmers en niet-stemmers van 1971 een kans van .863 op een juist antwoord bij de paneldata, bij de stemmers van 1972 is dit .964. De slotkonklusie kan dan ook geen andere zijn, dan dat de modellen die we hebben toegepast in hun totaliteit niet voldoen aan de assumpties, die we hebben gemaakt. Om het model op te kunnen lossen hebben we bij beide modellen de assumptie moeten maken, dat bij de paneldata stemmers en niet-stemmers nog een gelijke kans hebben op een juist antwoord. Deze assumptie is echter op zijn minst twijfelachtig. Alle verkiezingsonderzoekingen van de laatste jaren hebben een onderschatting opgeleverd van het percentage niet-stemmers. Hiervoor zijn waarschijnlijk twee hoofdoorzaken aan te wijzen. Op de eerste plaats is er waarschijnlijk sprake van een selecte non-response. Stemmers zijn meer geneigd om mee te doen aan een enquête over politieke aangelegenheden dan niet-stemmers, omdat zowel niet-stemmen als het niet-meedoen aan een dergelijke enquête o.a. wordt veroorzaakt door politieke desinteresse⁹.

Op de tweede plaats speelt waarschijnlijk 'social desirability' een rol. Stemmen wordt gepercipieerd als wenselijk gedrag, zeker in de situatie van een politieke enquête, hetgeen leidt tot een grotere kans op een foutief antwoord bij niet-stemmers.

Wanneer we ook bij de paneldata de mogelijkheid open willen laten dat stemmers en niet-stemmers een verschillende latente waarschijnlijkheid hebben, moeten we een bekende meer hebben. Deze is te vinden door voor

de latente klassen de proporties van de officiële verkiezingsuitslag te nemen ($v_1 = .785$, $v_2 = .215$). Deze waarden kunnen uiteraard alleen worden gebruikt als schatting voor de totale onderzochte groep. Een afzonderlijke analyse voor de stemmers en de niet-stemmers van 1972, zoals we eerder hebben gedaan, is hier dus niet mogelijk.

Het model ziet er dan als volgt uit:

latente klasse	proportie in latente klasse	kans dat respondent antwoordt			
		bij paneldata		bij recalldata	
		niet-gestemd	niet-gestemd	gestemd	niet-gestemd
k_1 (gestemd)	.785 (v_1)	a	1-a	a	1-a
k_2 (niet gestemd)	.215 (v_2)	1-b	b	1-c	c

Een oplossing wordt verkregen door het volgende stelsel van vergelijkingen.

$$\begin{aligned}
 p_{1.} &= av_1 + (1-b)(1-v_1) = .838 \\
 p_{.1} &= av_1 + (1-c)(1-v_1) = .862 \\
 p_{11} &= a^2v_1 + (1-b)(1-c)(1-v_1) = .796
 \end{aligned}$$

De oplossing is dan als volgt:

$$\begin{aligned}
 a &= .993 \\
 b &= .726 \\
 c &= .615
 \end{aligned}$$

Stemmers hebben dus bij paneldata zowel als bij recalldata een kans van .993 op een juist antwoord. Niet-stemmers hebben een kans van .726 op een juist antwoord bij de paneldata en van .615 bij de recalldata.

De oplossing komt dus overeen met onze verwachtingen.

Niet-stemmers hebben een belangrijk lagere kans op een juist antwoord dan stemmers. De niet-stemmers hebben een grotere kans op een juist antwoord bij de paneldata dan bij de recalldata. Ook bij dit model zijn enkele kanttekeningen te plaatsen. De kans op een juist antwoord bij de stemmers (zowel bij paneldata als recalldata) is ongeloofwaardig hoog, vrijwel 100%. Bovendien is het verschil met de niet-stemmers wel erg groot. Dit verschil wordt gedeeltelijk geforceerd doordat we voor de latente klassen de officiële uitslag hebben genomen. Zoals eerder gezegd spelen bij de onderschatting van het percentage niet-stemmers waarschijnlijk twee factoren een belangrijke rol: een grotere onbetrouwbaarheid voor de niet-stemmers en een selecte non-response. Dit laatste effect wordt in deze gegevens nog eens versterkt doordat onze gegevens afkomstig zijn van de tweede en derde wave van een panelonderzoek. De panelmortaliteit is groter bij de niet-stemmers van 1970 dan bij de stemmers van 1970. Zoals uit

tabel 10 blijkt is deze 52.7% bij de stemmers van 1970 en 57.9% bij de niet-stemmers.

Tabel 10:

Panelmortaliteit 1970-1972 bij stemmers en niet-stemmers van 1970

	1970		
	gestemd	niet-gestemd	
volledige paneldata	47.3%	42.1%	45.9%
onvolledige paneldata	52.7%	57.9%	54.1%
	100% (1302)	100% (475)	100% (N=1777)

Zoals bekend hebben niet-stemmers bij een bepaalde verkiezing in vergelijking met stemmers een grote kans om bij de volgende verkiezing opnieuw thuis te blijven. Daaruit kan worden afgeleid, dat we in 1971 in de onderzoeksgroep een verdere ondervertegenwoordiging hebben van niet-stemmers. Dit leidt tot de ekstreme verschillen die we zojuist gevonden hebben. Volgens het model dat we hebben gebruikt komen de verschillen tussen manifeste en latente gegevens tot uiting in kansen op een juist antwoord. Wanneer zoals in dit geval de ene manifeste klasse duidelijk oververtegenwoordigd is t.o.v. de latente klasse, leidt dit tot een hoge betrouwbaarheid van de oververtegenwoordigde groep en een lage betrouwbaarheid van de ondervertegenwoordigde groep. In werkelijkheid zal dus de betrouwbaarheid van de stemmers minder groot zijn dan door de oplossing van het model wordt gesuggereerd en zal het verschil tussen stemmers en niet-stemmers minder groot zijn. In welke mate deze selekte uitval de verkregen uitkomsten forceert is bij benadering weer te geven.

Tabel 11:

Kansen op een juist antwoord voor verschillende schattingen van het werkelijke aantal stemmers

v ₁	.785	.80	.81	.82	.83	.84	.85	.86	.87	.88
a	.993	.986	.982	.978	.973	.969	.965	.960	.955	.951
b	.726	.754	.776	.798	.823	.850	.880	.912	.949	.985
c	.615	.634	.649	.665	.682	.700	.720	.741	.764	.785

In tabel 11 wordt een oplossing van het model gegeven voor verschillende schatters van de werkelijke proportie stemmers in de onderzoeksgroep. Deze schattingen lopen uiteen van .785 (de werkelijke verkiezingsuitslag) tot .88. Deze laatste waarde brengt het percentage stemmers 10% hoger dan het percentage van de verkiezingsuitslag. Een nog grotere afwijking

komt ons erg onwaarschijnlijk voor.

Uit de tabel blijkt, dat wanneer een hogere schatting wordt ingevoerd, de kans op een juist antwoord bij de stemmers (a) inderdaad daalt, alhoewel niet erg sterk. Tegelijkertijd stijgt de kans op een juist antwoord bij de niet-stemmers, zowel bij de paneldata (b) als bij de recalldata (c). Wanneer v_1 op .87 wordt gesteld nadert b tot a. b wordt zelfs groter dan a, wanneer v_1 wordt gesteld op .88. Dat de kans op een juist antwoord bij de niet-stemmers groter zou zijn dan bij de stemmers is nauwelijks aan te nemen. Het is meer waarschijnlijk, dat .88 een duidelijke overschatting is van het werkelijke aantal stemmers in de onderzoeksgroep. Daardoor doet zich het omgekeerde proces voor, dat we hebben gezien bij een schatting van .785. De overschatting van de proportie stemmers leidt tot een hoge (schijn-) betrouwbaarheid bij de niet-stemmers. Op grond van het verloop van de kansen a en b lijkt het ons dan ook bijzonder onwaarschijnlijk, dat de werkelijke proportie stemmers in de onderzoeksgroep niet zou vallen in de range van .785 tot .87. Eén konklusie is dan in elk geval duidelijk. De kans op een juist antwoord bij de niet-stemmers is bij de recalldata bijzonder laag. Deze is minimaal .615 en maximaal .764.

Samenvatting

Het gebruik van recalldata bij verkiezingsonderzoek levert een onderschatting op van de veranderingen in partijkeuze. We hebben geen bewijs gevonden, dat het gebruik van recalldata konsekwenties heeft voor de relaties tussen politieke interesse, politieke kennis en opleiding enerzijds en de stabiliteit van partijkeuze anderzijds. De analyse van de betrouwbaarheid van de vraag of men al dan niet heeft gestemd heeft niet geleid tot geheel bevredigende resultaten, gezien de beperkte mogelijkheden van de gebruikte modellen. Onder voorbehoud kan gesteld worden, dat in ieder verkiezingsonderzoek niet-stemmers minder betrouwbare antwoorden zullen geven dan stemmers en dat dit verschijnsel zich in versterkte mate zal voordoen bij recalldata.

Noten

- 1 In een panelonderzoek worden dezelfde personen meer dan eenmaal ondervraagd, b.v. telkens na twee of meer opeenvolgende verkiezingen.
- 2 Zie Klaus Krippendorff: Bivariate agreement coefficients for reliability of data in *Sociological methodology 1970*, San Francisco, 1970, pag. 142.
- 3 Leesvoorbeeld: Van degenen, die volgens de recalldata in 1971 op de KVP stemden, stemmen 82.6% in 1972 opnieuw op de KVP. Volgens de paneldata is dit percentage 76.3%.
- 4 Converse, Philip E.: Information flow and the stability of partisan attitudes, in: *Elections and the political order*, New York, 1966, pag. 139.

- 5 De variabele politieke interesse is gebaseerd op de antwoorden op de volgende vraag: 'En nu zou ik het graag even willen hebben over de belangstelling voor politieke onderwerpen. Sommige mensen volgen regelmatig wat er gaande is bij de regering en in de politiek, ook als er geen verkiezingen aan de gang zijn. In welke mate volgt u nu wat er bij de regering en in de politiek gaande is? meestal wel of tamelijk vaak of af en toe, of praktisch niet?
- 6 Kiezer en Verkiezing, Amsterdam 1963, pag. 73.
- 7 Hagedoorn, J. en Bijnen, E.: Modellen ter bepaling van testbetrouwbaarheid in Sociologisch onderzoek, *Sociale Wetenschappen*, jrg. 16, no. 1, 1973, pag. 1-30.
- 8 Dit verschil kan worden getoetst m.b.v. de Mc Nemar toets voor gekorreleerde proporties. (Zie W. Hays, *Statistics for psychologists*, New York, 1965, pag. 602). Het verschil in tabel 9a is significant bij $\alpha = .025$.
- 9 Zie ook: Clausen, Aage R.: Response validity: vote report, *Public Opinion Quarterly*, vol XXXII, 1968, pag. 588.